

Saif Zafar Buhari'nin Durrü'l-Mecalis-i Türkî eserinin taşbaskı nüshası üzerine

Zilola Kadirovna Amonova¹

Özet

Bu çalışmada, Saif Zafar Buhari'nin Durrü'l-Mecalis-i Türkî adlı eserinin taşbaskı nüshasının özellikleri incelenmektedir. Eser, ilk olarak Durrü'l-Mecâlis adıyla Farsça kaleme alınmıştır. Bu eser, Eşan Canobi Sultan Seyyid Hoca İbn Mahmûdhoca Eşan Taşkandî tarafından Farsçadan Türkçeye çevrilmiş ve çeviri sonrası Durrül Majolisi Türkî adıyla anılmıştır. Durrü'l-Mecalis-i Türkî taşbaskı, Buhara bölgesi Abu Ali İbn Sina Kütüphanesi'nde 726 envanter numarasıyla korunmaktadır. Kitap, 1910 yılında Taşkent'te Gulâmi Matbaası'nda yayımlanmış olup, toplam 240 sayfadan oluşmaktadır. Her ne kadar eser Taşkent'te basılmış olsa da, Buhara el yazmaları koleksiyonunda bulunduğundan, araştırmada koşullu olarak "Buhara taşbaskı" olarak ele alınmaktadır. Makale, literatürde henüz özel olarak monografik araştırma yapılmamış olan Saif Zafar Buhari'nin Durrü'l-Mecalis-i Türkî eserine dair bilgiler sunmaktadır. Eser hakkında kısa bilgiler kütüphane kataloglarında yer almakla birlikte, yalnızca tanımlayıcı nitelikteki makaleler bulunmaktadır; ancak Durrü'l-Mecalis-i Türkî üzerine bağımsız bir araştırma yapılmamıştır. Taşbaskı nüsha otuz üç bölümden oluşmakta olup bu bölümlerde Hz. Muhammed (sav), Hz. Âdem (as), Hz. İbrahim (as), Hz. Musa (as) gibi on iki peygamberin hayatıyla ilgili hikâyeler anlatılmaktadır. Bununla birlikte bu peygamberlerle ilgili hikâyeler kronolojik sırayla verilmemiş; araya "Anne-babaya iyilik etmek, yumuşak söz söylemek ve sevinç vermek" başlıklı didaktik hikâyeler de eklenmiştir. Ayrıca, "Ramazan-ı Şerif'in Faziletleri" ve "Kâbe-i Muazzama'nın Faziletleri" gibi bölümler de eserde yer almaktadır.

On the lithographic copy of Saif Zafar Bukhari's Durrul Majolisi Turki

Abstract

This study examines the characteristics of the lithographic copy of Saif Zafar Bukhari's "Durrul Majolisi Turki". The work is called "Durrul Majolis" and is written in Persian. This work was translated from Persian into Turkish by His Excellency Sultan Sayyid Khoja Ibn Mahmud Khoja Eshon Toshkandiy. After the translation, the work was called "Durrul Majolisi Turki". The lithographic copy of "Durrul Majolis Turki" is stored in the Bukhara Regional Library named after Abu Ali Ibn Sino under inventory number 726. This book was printed in 1910 at the Ghulam printing house in Tashkent and consists of 240 pages. Although this book was printed in Tashkent, it is being studied conditionally under the name "Bukhara lithography" since it is stored in the Bukhara manuscript fund. This study provides information about the lithography of Saif Zafar Bukhari's work "Durrul Majolisi Turki", which has not yet been specifically studied in the literature. The work talks about prophets, companions, and famous sheikhs of Sufism whose names are mentioned in the Holy Kuran. It also contains moral-didactic stories. There are also descriptive articles about the work, but no independent research has been conducted on "Durrul Majolisi Turki". The lithograph consists of 33 chapters, which contain stories related to the lives of 12 prophets such as Muhammad, Adam, Abraham, and Moses. However, the stories about these prophets are not presented in order, but rather didactic stories called "Doing good to parents, speaking kindly, and making them happy." There are also chapters such as "Describing the virtues of Ramadan," "Describing the virtues of the Kaaba".

Article History

Received
2026-02-23
Accepted
2026-04-03

Anahtar Kelimeler

Saif Zafar Buhari,
Durrü'l-Mecalis-i
Türkî, Kısas-ı
Enbiya.

Keywords

Saif Zafar Bukhari,
Durrul-Majolisi
Turki, Kissasi
Anbiyya.

¹Corresponding Author: Zilola Kadirovna Amonova, Uzbek Language and Literature Department, Bukhara State University, Bukhara/Republic of Uzbekistan.

zilolajonamono@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-7710-3065> <https://ror.org/05k4xnj24>

Giriş

Bu çalışma, Saif Zafar Buhari'nin *Durrü'l-Mecalis-i Türkî* adlı eserine odaklanmaktadır. Eser, başlangıçta Farsça kaleme alınmış olup, birçok el yazması nüshası mevcuttur. İran, Türkiye ve Kazan'daki el yazmaları kataloglardan bilinmektedir. Ayrıca, Buhara Edebiyat ve Sanat Müzesi El Yazmaları Koleksiyonu'nda, 27084 envanter numarasıyla, hicri 1297/miladi 1880 yılında kopyalanmış bir el yazması nüsha da bulunmaktadır. Ancak *Durrü'l-Mecalis-i Türkî*, Farsçadan Türkçeye çevrilmiş ve 1910 yılında Taşkent'te Gulami Matbaası'nda basılmıştır. Bu taşbaskı nüsha, günümüzde Buhara'daki Abu Ali İbn Sina adındaki Bölge Kütüphanesi'nde 726 envanter numarasıyla saklanmaktadır. Makalede bu husus hakkında ayrıntılı bilgi sunulmaktadır.

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmış olup, temel olarak metin incelemesi ve belge analizi yöntemlerine dayanmaktadır. Araştırmanın inceleme nesnesini, Saif Zafar Buhari'ye ait *Durrü'l-Mecalis-i Türkî* eserinin taşbaskı nüshası oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle söz konusu taşbaskı nüsha filolojik inceleme yöntemi doğrultusunda ele alınmış; metnin dil özellikleri, yazım unsurları, sayfa düzeni ve yapısal özellikleri ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Bu bağlamda metin, hem içerik hem de biçim açısından değerlendirilerek eserin bütüncül yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın bir diğer aşamasında, eser betimleyici analiz (descriptive analysis) yöntemiyle çözümlenmiştir. Bu süreçte metinde yer alan bölümler, tematik yapı ve içerik organizasyonu sistematik biçimde tasnif edilmiş, elde edilen bulgular doğrudan metin içi örneklerle desteklenmiştir. Böylece yorumların nesnel bir zemine oturtulması hedeflenmiştir.

Çalışmada, taşbaskı nüshanın özgünlüğünü ve özelliklerini ortaya koymak amacıyla karşılaştırmalı inceleme yaklaşımından da yararlanılmıştır. Bu çerçevede benzer türdeki eserler ve genel literatürde yer alan metin inceleme yöntemleri dikkate alınarak eserin konumu değerlendirilmiştir. Sonuç olarak bu çalışma, incelenen eserin taşbaskı nüshasını hem yapısal hem de içeriksel açıdan değerlendiren, nitel veri analizine dayalı, sistematik ve çok yönlü bir metodolojik çerçeveye sahiptir.

Araştırmanın gerçekleştirilme gerekçelerinden biri, eser üzerine henüz özel monografik bir çalışmanın yapılmamış olması nedeniyle esere dikkat çekmek ve ilgili bilgileri tamamlamaktır. Belirtmek gerekir ki *Durrü'l-Mecâlis* eseri, Tacik bilim insanı R. Kurbaniyon tarafından 1992 yılında günümüz Tacik alfabesiyle yayımlanmıştır. Bu yayının önsözünde, eserin yazarı bir sufi şeyh olan Saif Zafar Buhari (Navbahori) olarak belirtilmiş ve eserin Orta Çağ Fars-Tacik diline ait olduğu vurgulanmıştır.

Tebdilden malûm olur ki kitabın mukaddime sahifesi duay-ı hayr ile iptida olunmuştur. Yukarıda işaret olduğu üzere, eserin nâmının *Durrü'l-Mecâlis-i Türkî* olduğu kayd edilmiştir. Keza Mollâ Seyyid Ekberhoca ve Mollâ Seyyid Sultanhoca Eşhan oğullarının misarifiyle tab' olunmuş bulunduğu beyan kılınmış ve bilâ-ruhsat neşr olunamayacağına tekit edilmiştir. Dahi Taşkent'te tab' u neşr olduğu zikir olunmuştur.

Bilindiği üzere X-XV. yüzyıllar Orta Çağ Fars-Tacik edebiyatı dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda eserin söz konusu dönemde Buhara'da yazılmış olabileceği tahmin edilebilir. Ancak incelediğimiz tezkire eserlerinde Saif Zafar Buhari hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ayrıca 1992 yılında Haydarbek Bobobekov ve Mahmud Hasanî tarafından eserin Özbekçeye çevirisi yapılmış ve Meros yayınevinde yayımlanmıştır. Fakat bu çeviride kitabın geleneksel bölümleri olan hamd ve na't yer almamış, doğrudan Âdem (as) ile ilgili kıssa verilmiştir. Bazı kısaltmalar da mevcuttur.

"Cârî yazıya tebdîli:

Miftohuli jannat La ilaha illalloh Muhammadur rosululloh.

La havla vala quvvata illa billahil a'liyyil a'zim. Mashaallohu kana vama lam yasha' lam yakun.

Ushbu kitob bihujjati nishoni musammo ba "Durrul majolisi turki".

Bihasbi farmoyish Mullo Sayyid Akbarxo'ja va Mullo Sayyid Sultonxo'ja Eshon o'g'illarining xarajoti ilan bosma uruldi va be ijozat chof qilmoq mamnu'.

Dar shahar Toshkand matba' dar G'ulomi tab' orasida shud."

Şekil 1

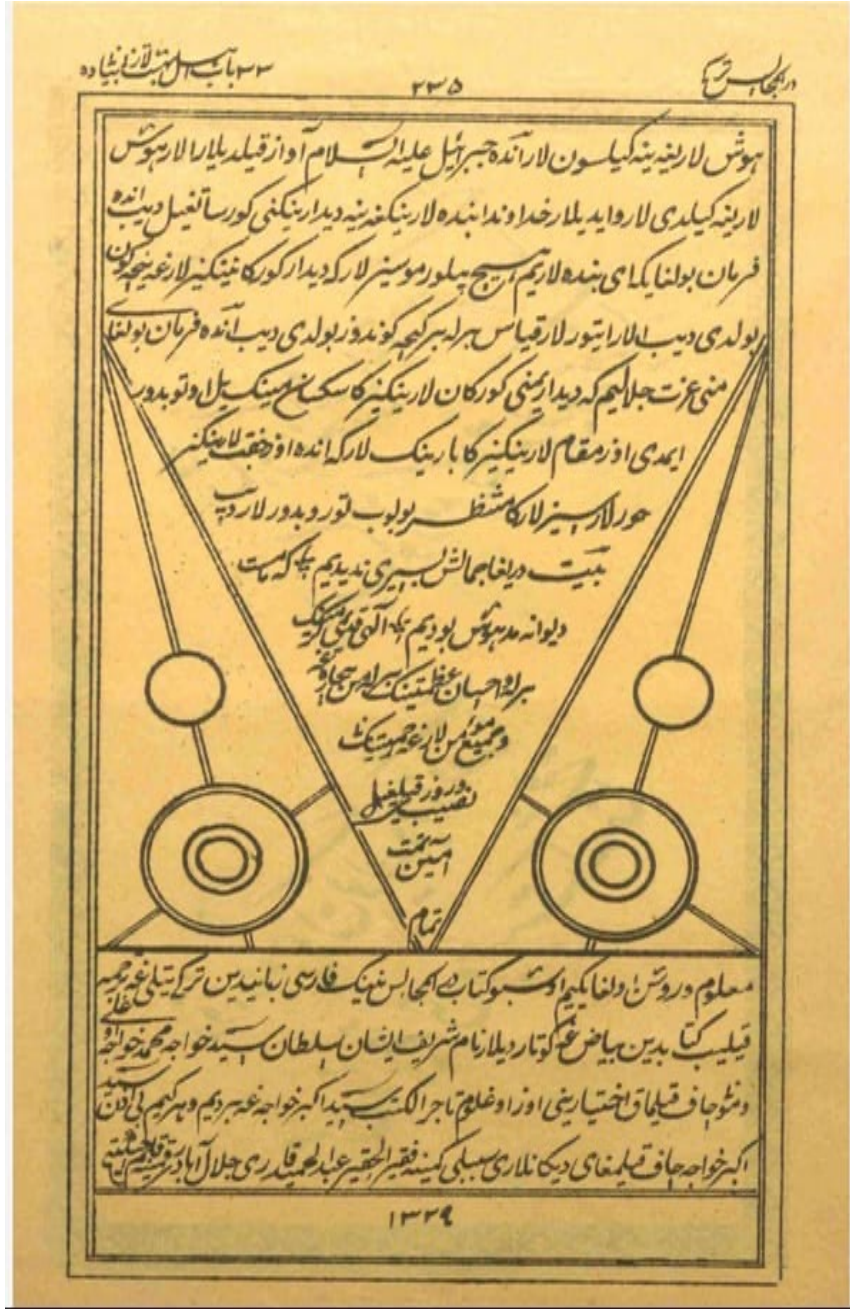
Durrü'l-Mecalis-i Türkî kitabının kapak sayfası (Buhara Edebiyat ve Sanat Müzesi El Yazmaları Koleksiyonu, 27084 envanter numarası, Hicri 1297/Miladi 1880).

Özbekçe çeviride yazar Saif Zafar Navbahori olarak verilmiş ve eserin adı *Durrü'l-Mecâlis* şeklinde kaydedilmiştir. Bizim incelediğimiz taşbaskı nüsha, Farsçadan Türkçeye çevrildiği için *Durrü'l-Mecalis-i Türkî* olarak adlandırılmıştır. Taşbaskı nüshasının kalofonunda (kitap sonunda hattat tarafından yazılan sayfa) şu ifade yer verilmiş ve başka açıklama yapılmamıştır:

Şekil 2

Durru'l-Mecalis-i Türkî, Ketebe Sayfası.

"Cârî yazıya tebdîli:

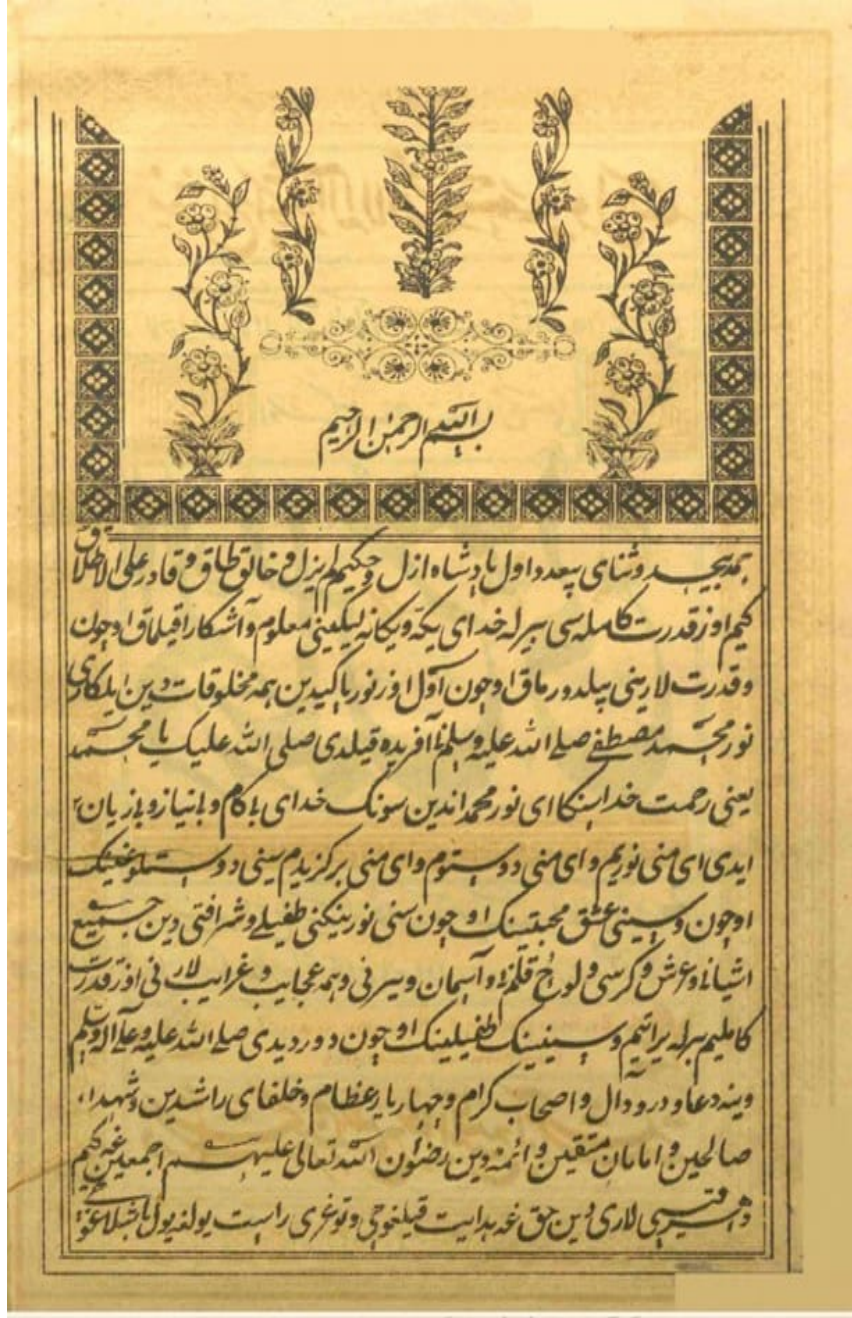
Ma'lum va ravshan bo'lg'oykim, ushbu kitobi "Durrul majolis" ning forsiy zabonidin turkiy tilig'a tarjima qilib kitobdin bayozg'a ko'targon nomi sharifi Eshon Sulton Sayyidxo'ja Muhammadxo'ja o'g'li Va muni chof qilmoq ixtiyorini o'z o'g'lum tojirul kutub Sayyid Akbarxo'jag'a berdim va har kimki beizni Sayyid Akbarxo'ja chof qilmag'ay" deganlari sababli faqirul haqir Abdulhamid Qori Jalolobodiy raqamini qalam chektim."

Ketebe sayfasındaki kayıta eserin ve neşrinin de oğlu Seyyid Ekberhoca'ya vermiştir. Ancak bunun dışında başka bir malûmata yer verilmemiştir.

"İşbu kitâbın tab' u neşr ihtiyârını öz oğlum, tâcirü'l-kütüb Seyyid Ekberhoca'ya verdim ve herkes ki bi-izn-i Seyyid Ekberhoca tab' etmeye" denilmesi sebebiyle, "fakîrü'l-hakîr Abdülhamîd Kârî Celâîbâdî rakamını kalem çektim."

Şekil 3

Durrü'l-Mecalis-i Türkî İlk Sayfa

Durrü'l-Mecalis-i Türkî adlı baskı 240 sayfadan oluşmakta olup, her ne kadar Taşkent'te basılmış olsa da Buhara el yazmaları fonunda muhafaza edildiği için şartlı olarak "Buhara Baskısı" adıyla incelenmektedir. Baskının sayfalarının üst kısmında Arap rakamlarıyla numaralandırma yapılmıştır. Kitabın ilk sayfasında eserin asıl müellifi Seif Zâfer el-Buhârî olarak belirtilmiş; kitabın adı *Durrü'l-Mecâlis* olup eserin Farsça yazıldığı ve bu eseri Farsçadan Türkçeye çeviren kişinin Eşhân-ı

Sultân Seyyid Hoca İbn Mahmûd Hoca Eşhân-ı Taşkendî, meşhur Maktum Kadirilerden olduğu ifade edilmiştir.

Eser Farsçadan tercüme edilmiş, bazı kısımlarda ise Arapça ibareler (ayetler, sureler ve hadis-i şerifler) bulunmaktadır. Eser, Arap alfabesiyle, Nastâlik (tâlik) hattında yazılmış ve toplam 33 bölümden oluşmaktadır.

Kitap geleneksel klasik eserlerde olduğu gibi Besmele-i Şerif ile başlamaktadır. İlk sayfada unvandan (metin biliminde, sayfanın üst kısmında yer alan süsleme) sonra hamd ve na't yer almaktadır. Hamd kısmında Allah'ın yegâne ve benzersiz sıfatları övülmektedir. Ardından bütün varlık yaratılmadan önce Nur-u Muhammedînin yaratıldığı ve bu nurun şerefinden Arş, Kürsî, Levh ve Kalem, gök ve yer ile bütün harikulade varlıkların meydana geldiği vurgulanır. Ayrıca müellif, âlem ve içindeki tüm harikaların yalnızca Muhammed (s.a.v.) için yaratıldığına da işaret eder. Bu açıklamalardan sonra Hazreti Resulüllah (s.a.v.)'e na't okunmakta, ardından çar-yarlar, hulefây-i râşidîn, şehitler, imamlar için dua ve hayır temennileri yer almaktadır. Eserin yapısını aşağıda verilmiş tablodaki gibi ifade etmek mümkündür.

Tablo 1

Durrü'l-Mecalis-i Türkî eserinin yapısı.

s/n	Peygamberler Hakkındaki Bölümler	Sahabeler Hakkındaki Bölümler	Sufi-Şeyhler Hakkındaki Bölümler	Kıssa ve Hikâyelerden Oluşan Bölümler
1	Hazret-i Âdem aleyhisselâmın cesed-i mübâreklerinin yaratılışının beyanındadır.	Hazret-i Ali kerramallâhu vecchühunun hikmetlerinin beyanındadır.	Sultân İbrahim Edhem'in hikâyetlerinin beyanındadır.	Ana ve babaya ihsan etmek ve yumuşak söz söyleyip onları hoşnut kılmamanın beyanındadır.
2	Mehtâr İbrahim aleyhisselâmın hayru ihsan ve sehâvet faziletlerinin beyanındadır.	Mâriye el-Kıbtîye'nin Habeş diyarından Peygamberimiz'in hizmetlerine gelmiş olduğunun beyanındadır.	Hâce Hasan-ı Basrî rahmetullahi aleyhin hikâyetleridir.	Bir kâfirin yer altında hasta olan oğlunun kelime getirip Müslüman olmasının beyanındadır.
3	Mehtâr Şuayb aleyhisselâmın faziletlerinin beyanıdır.	Hâlid ibn Velîd radiyallâhu anhin fazilet ve hikâyetlerinin beyanındadır.	Hâce Rebî' Hüsâmeddîn kaddesallâhu rûhahûnun hikâyetleridir.	Merd-i sehî ile bahîl hatun hikâyetidir.
4	Hazret-i Mûsâ aleyhisselâmın hayatları ve Tûr Dağı'na varışlarının beyanındadır.	Bilâl radiyallâhu anhümânın fazilet ve hikâyetlerinin beyanındadır.	Hâce Süfyân-ı Sevrî rahmetullahi aleyhin hikâyetleridir.	Âzer but-traşın hikâyetinin beyanındadır.
5	Hazret-i Süleymân aleyhisselâmın faziletlerinin beyanındadır.	Hilâl radiyallâhu anhümânın fazilet ve hikâyetlerinin beyanındadır.	Şeyh Barsisâ'nın beyanlarıdır.	Tûti kuşunun hikâyetidir.

6	Hazret-i İsa aleyhisselâmın faziletlerinin beyanındadır	Hazret-i İmâm Hasan radiyallâhu anhümânın şehâdetlerinin beyanındadır.	Hâce Hasan Nûrî rahmetullahi aleyhin hikâyetleridir.	Şeytân aleyhi'l-la'nenin hikâyetidir.
7	Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın faziletlerinin beyanındadır.	Hazret-i İmâm Hüseyin radiyallâhu anhümânın şehâdetlerinin beyanındadır.		Nişâbur padişahının beyanındadır.

1. Durrü'l-Mecalis-i Türkî'nin Konu ve Kaynakları

Durrü'l-Mecalis-i Türkî eseri, Müslüman edebiyatında ayrı bir yönelim olarak şekillenmiş olan "Enbiya kıssaları" veya "Kur'an kıssaları" türüne dâhildir. Bu karakterdeki eserler başlangıçta Arap, ardından Fars edebiyatında sayıca çokça üretilmiştir. *Durrü'l-Mecalis-i Türkî*'nin aslının Farsçadan tercüme edilmiş olduğunu göz önünde bulundurursak, bu tür eserlerin Türkî halkları için de gerekli bir ihtiyaç hâline geldiği söylenebilir. Ayrıca bu tercüme eserden önce de Türkî dilinde, Nosîriddin Rabgûzî tarafından *Qissayi Rabgûzî* adlı eser telif edildiği belirtilmelidir.

1.1. Peygamberler Hakkındaki Bölümler

1.1.1. Hazreti Âdem aleyhisselâmın cesed-i mübareklerinin yaratılışının beyanındadır

Durrü'l-Mecalis-i Türkî eseri, yapısı ve müellif üslubuyla bu tür eserlerden ayrılır. Taş baskıda geleneksel (Hamd, Na't) bölümlerinden sonra, ilk bölüm "Hazreti Âdem aleyhisselâm'ın mübarek bedeninin yaratılışı" (Saif Zafar Buxoriy, 1329/1910, s. 3) başlığıyla açılır ve Âdem (a.s.)'in yaratılışıyla ilgili olaylar aktarılır. Bu kıssa, eserdeki diğer kıssalardan hacim olarak oldukça kapsamlı olup, 11 sayfa tutmaktadır. Kıssa, başlangıçta Allah Teâlâ'nın insanı yaratmak arzusunu dile getirmesiyle başlar; Arş, Kürsî ve sema, insanı kendilerinden yaratmaları için Allah'a ilticalarda bulunurlar. Müellif, her bir düşüncesini Kur'an-ı Kerim ayetleriyle temellendirir; bu nedenle kıssada çok sayıda ayete atıf yapıldığı görülür. Örneğin, Maide, Bakara, Neml, Mülk surelerinden ayetler doğrudan aktarılmıştır. Müellif, insanın yaratılmasında iddiacı olan her bir varlığı ayrı ayrı zikreder; onların insanın yaratılışındaki görüşlerini aktarmakla yetinmez, aynı zamanda ilgili ayetleri de alıntıyla düşünceyi temellendirmeye çalışır. Örneğin, Arş insanı kendinden yaratmak ister; Allah'ın kendi hakkında Kur'an'da "Arşu'l-azîm" (Büyük Arş) olarak tanıdığı Neml Suresi, 26. ayetin son kısmı ile gösterilir. Kürsî'nin iddiası için ise Bakara Suresi, 255. ayet alıntılanır:

"Vesîa' kursiyyuhu's-semâvâtü ve'l-ard"

(Onun kürsüsü gökleri ve yeri kuşatmıştır).

Aynı şekilde, sema da insanı kendinden yaratmak ister ve Allah'a ilticada bulunur; bu esnada Mülk Suresi, 5. ayetin başlangıç kısmı referans olarak verilir:

"Vela kad zeyyenn's-semâ'ed-dünya ve bima sabîhâ" (Gerçekten Biz, dünya göğünü ışıklarla (yıldızlarla) süsledik).

Müellif, Allah'ın toprağın (zemin) kırık ve eksik olmasına rağmen yaratmaya razı olduğunu, hiçbir özelliğini övmeden ve kendini yüceltmeden hareket ettiğini vurgular. Bu durumun Allah'a hoş geldiği ve yaratılacak halife olan insanı bu eksik maddeden yaratmaya karar verdiğini belirtir.

Bu noktada, Saif Zâfer el-Buhârî, eserde yedi peygamberle ilgili kıssayı bağımsız başlık olarak sunmuş olsa da diğer peygamberlerle ilgili küçük hikâyeleri de dâhil etmiştir. Örneğin, İsmail (a.s.), Eyüp (a.s.), Yunus (a.s.), Lût (a.s.), Yakub (a.s.), Yusuf (a.s.) ile ilgili hikâyeler mevcuttur. Böylece

eserde, Kur'an-ı Kerim'de adı zikredilen 13 peygamberin ismi geçmektedir. Adem (a.s.) kıssasında da Süleyman, İsmail, Yusuf, Yunus (a.s.) ile ilgili hikâyeler yer alır. Müellif, bu küçük hikâyeleri ustalıkla kıssa yapısında kullanarak edebiyatta "hikâye içinde hikâye" tekniğini hatırlatır. Örneğin, Süleyman (a.s.) ile ilgili beşinci bölümde özel bir kıssa yer alır; ancak Adem (a.s.) kıssasında, insanın yaratılmasında toprağın alçak gönüllülüğü nedeniyle Allah'ın halifesini ondan yaratması ile ilgili alçak gönüllülüğün yüce bir erdem olduğu, Allah katında da yüksek değere sahip olduğu gösterilmek amacıyla "Süleyman ve Yüzüğü" hikâyesi aktarılır:

"Bu da bir misaldir; Hazreti Süleyman aleyhisselâm ellerine özel ve uğurlu bir yüzük takmak istedi. Süleyman aleyhisselâm ellerindeki parmaklar birbirleriyle şöyle konuşuyorlardı: 'Ben en büyüğüm, yüzük bana verilmelidir,' dedi ilk olarak baş parmak. Onun yanındaki şahadet parmağıysa: 'Ben sizin aranızda daha faziletliyim, yüzük bana verilmelidir,' dedi. Orta parmak: 'Ben sizlerin ortasında en büyüğüm, yüzük bana verilmelidir,' dedi. Küçük parmak hiçbir söz söylemedi. Emir verildi: 'Ey Süleyman, yüzüğü küçük parmağa ver, zira kendini zayıf ve küçük bildi.' Sonra Süleyman aleyhisselâm küçük parmaklara dedi ki: 'Ey küçük parmak, neden senden büyük parmaklar yüzüğü almak istediler de sen bir söz söylemedin?' Küçük parmak dedi ki: 'Ey Allah'ın Peygamberi, onlar kendilerini büyüklükle övdüler; ben ise zavallı ve güçsüzüm, neden yüzük bana verilmelidir?' Bu acizliği Allah'a hoş gelmiş ve yüzük küçük parmağa verilmiştir". (Saif Zafar Buxoriy, 1329/1910, s. 5).

Parçada zikredildiği üzere, kibirden sakınmak ve nefsini tevazu üzere tutmak, Allah katında yüce makama erişmenin esaslarından sayılmıştır. Bu sebeple peygamber (a.s.) ile ilgili hikâyenin zikri münasip görülmüştür. Müellif meseleyi daha da genişletir; yukarıdaki peygamber kıssasından sonra evliyaya dair bir menkıbeyi de ilâve etmeyi uygun bulur:

"Ve dahi bir sözdür ki, Sultân Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sirruhû, Hak Subhânehu ve Teâlâ'ya münacat edip dedi ki: 'Ey varlık sahibi Hüdavendigâr, senin dergâhına hangi amel lâyıktır ki emr edesin, ben dahi can u gönülden ifâ eyleyeyim?' Bunun üzerine Allah Teâlâ'dan hitap geldi ki: 'Üç nesne benim katımda yoktur; eğer sende varsa getir ki alıcı olayım.' Sultân Bâyezîd soru etti: 'Yâ Rab, o üç nesne nedir?' Nidâ geldi: 'Biri dil-şikestelik (kalp kırıklığı ve tevazu), ikincisi dilinden bir kusur sâdır olursa tövbe etmek, üçüncüsü ise kendini zayıf ve biçare bilmektir.'" (Saif Zafar Buxoriy, 1329/1910, s. 6).

Böylece kıssada insanın yaratıldığı unsurun toprak olduğu vurgulanır. Ancak müellif, Hak Teâlâ'nın halife kılmak istediği insanı yaratmak için toprağı rastgele seçmediğini bilhassa belirtir. Yani arzın tevazu ve haksârlık sıfatları onu bu yüce makama erişirmiştir. Bu fikri temellendirmek amacıyla ana kıssa arasına Süleyman (a.s.) ve Bâyezîd-i Bistâmî menkıbelerini derç eder. Müellifin amacı, eserin didaktik ruhunu kuvvetlendirmek; insanı, aslı olan toprak gibi mütevazı ve kamsuğum olmaya teşvik etmektir.

Âdem (a.s.) kıssasında Zâfer el-Buhârî, insanın Hak emrine kayıtsız şartsız itaat eden bir halife oluşunu ve bu yönüyle meleklerden üstün kılındığını vurgular. Bu iddiayı delillendirmek üzere İbrahim ve İsmail (a.s.) ile ilgili kısa bir kıssayı zikreder:

"Vaktiyle Hazret-i İbrahim'e hitap olundu ki: 'Ey İbrahim, oğlunu Benim rızam için kurban eyle.' İbrahim (a.s.) emri geciktirmemek için bıçağı alıp oğlunu kurban mahalline götürdü ve dedi ki: 'Ey oğlum, Hak'tan emir geldi ki seni O'nun rızası için kurban edeyim.' Bunun üzerine İsmail (a.s.) dedi ki: 'Ey muhterem babam, Hak emrini geciktirmeyin; bir can nedir ki? Yetmiş bin canım olsa dahi Allah'ın rızası için feda ederim.' Bunun üzerine İbrahim (a.s.) bıçağı oğlunun boğazına sürdü..." (Saif Zafar Buxoriy, 1329/1910, s. 8).

Bu hikâye, meleklerin "İnsan yeryüzünde fesat çıkarır, kan döker; öyleyse niçin onu halife kılıyorsun?" tarzındaki itirazlarına cevap mahiyetinde zikredilir. Yine insanın Rabbinden korkarak günaha yaklaşmaması hususunu göstermek üzere Yusuf ve Züleyha kıssası nakledilir. Müellif burada Yusuf Suresi 23-24. ayetlerin manasına işaret eder:

"Züleyha Yusuf'u (a.s.) bulunduğu yere aldı, kapıları sıkıca kapadı ve dedi ki: 'Artık seni bırakmam, muradıma ermedikçe.' Yusuf (a.s.) buyurdu: 'Ey Züleyha, bu sözü söyleme; Allah hazır ve nazırdır. Ben asla zina kastında değilim.'" (Qur'oni Karim, 2011, s. 9).

Müellif, nefsin aldaticılığı ve ondan kurtuluş meselesini edebî bir üslupla işler. Yusuf'un

Züleyha'ya verdiği cevaplar, dünyanın faniliğini hatırlatan ibretli sözlerle doludur. Saçın kabirde döküleceğini, gözlerin çürüyeceğini, dilin mühürleneceğini, bedeninin çözülüp dağılacağını söyleyerek nefsanî arzusunun geçiciliğini bildirir. Bu tasvirler, müellifin anlatım kudretini ve didaktik sanatını gösterir. Eserden anlaşıldığına göre Yusuf (a.s.), Allah'ın kahrından korkup rahmetinden ümit var olarak O'nun rızası için haramdan sakınmıştır. Müellif, insanın Allah'ı zahirî gözle görmese dahi O'nu görüyormuşçasına ibadet edebileceğini ve nefsinin dizginleyebileceğini belirtir; bu suretle insanın meleklerden üstünlüğü fikrini kuvvetlendirir.

Aynı meseleye delil olarak Yunus (a.s.) kıssası da zikredilir. Burada Sâffât Suresi 142-143. ayetlere işaret edilir:

"Allah'ın iradesiyle Yunus (a.s.) balık tarafından yutuldu; ona üç karanlık verildi: balığın karnının karanlığı, denizin karanlığı ve gecenin karanlığı. Yunus (a.s.) balığın karnında iken namaza durdu ve dilini zikir ve tesbihe açtı." (Qur'oni Karim, 2011, s. 305).

Bu sahne, insanın en müşkül hâlde dahi ibadet ve teslimiyetten vazgeçmeyişi gösteren en kuvvetli misallerden biri olarak sunulur. Metnin bütünü incelendiğinde açıkça görülür ki müellif, kıssaları yalnızca nakletmekle yetinmez; her birini insanın ahlâkî tekâmülünü hedefleyen bilinçli bir tertip içerisinde işler. Böylece eser, salt rivayet mecmuası olmaktan çıkar, sistemli bir ahlâk ve iman pedagojisine dönüşür.

Zâfer el-Buhârî, zikredilen bu esaslara dayanarak Allah Teâlâ'nın insanı meleklerden üstün kıldığını açıkça vurgular. Her ne kadar ana kıssa Âdem (a.s.)'a tahsis edilmiş ise de, müellif diğer nebiler ve hatta evliyâullâh ile ilgili küçük menkıbeleri de kıssa arasına derç eder. Bu tertibin ardından Allah'ın meleklerle Âdem (a.s.)'a secde etmelerini emrettiğini, ancak şeytanın bu emre itaat etmeyerek secdeden imtina ettiğini ve bu sebeple lânet damgasına müstahak olduğunu kaydeder.

1.2. Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın faziletlerinin beyanındadır

Eserde yedinci ve dokuzuncu bâblar, Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkında iki müstakil bâb bulunmaktadır. Yedinci bâbda müellif, Kur'an'a dayanmakla birlikte edebî tasvir ve hayal unsurlarından da istifadede bulunmuştur. Bu bölümde bilhassa Resul-i Ekrem'in İslâm'a daveti, Hz. Ebu Bekir es-Sıddık ve Hz. Ömer'in (r.a.) İslâm'ı kabul edişleri edebî bir üslup içinde anlatılır. Bunun yanı sıra Hz. Hatice-i Kübra'nın Peygamber'e karşı derin muhabbeti ve sonsuz hürmeti, Resûlullah'ın İslâm düşmanlarından muhafaza olunması için Allah'a ettiği niyazlar son derece tesirli bir surette tasvir edilmiştir.

Ayrıca Peygamber'e düşmanlık eden, halkı O'na inanmamaya çağıran ve O'nu sihirbazlıkla itham eden Ebû Cehil tipine de temas edilmiştir. Kıssada Resûlullah'ın ayı ikiye bölmesi mucizesi de zikredilir. Malum olduğu üzere bu mucize Kur'an-ı Kerim'in Kamer Suresinde de yer almaktadır. Müellif, bu sahil kaynağa dayanan mucizeyi aktarmakla beraber, aynı kıssa içinde edebî hayal mahsulü olan birtakım ilâve mucizelere de yer vermiştir. Bu yönüyle söz konusu bâb, edebî kurgu zenginliği bakımından dikkat çeker.

Nitekim Resûlullah'ın bir Arap hükümdarı ile karşılaşması ve hükümdarın İslâm'ı kabul etmesi için mucize talep etmesi buna örnektir. Hükümdarın talep ettiği mucizeler arasında "şakku'l-kamer" hadisesiyle birlikte, müellifin tasavvuruyla genişletilmiş olağanüstü tasvirler de yer alır. Hükümdar, gecenin zifiri karanlığa bürünmesini, ardından Resûlullah'ın duasıyla tekrar aydınlanmasını; ayın zuhur ederek Kâbe'nin üzerine gelip onu tavaf etmesini, Resûl'e selâm ve sena etmesini; sonra ikiye bölünüp elbisesinin içinden geçmesini, tekrar birleşmesini, batıdan batıp doğudan doğmasını ve nihayet göğün ortasında yeniden ikiye ayrılmasını talep eder. Rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) Allah'a niyazda bulunur ve bu mucizeler tahakkuk eder. Bununla yetinmeyen hükümdar, kalbinden geçeni de bilmesini ister. Resûlullah dua eder; Cebrail (a.s.) gelerek hükümdarın doğuştan âmâ, sağır ve uzuvları noksan bir kızı bulunduğunu bildirir. İlâhî emirle yapılan dua neticesinde kız şifa bulur. Bunun üzerine hükümdar iman getirerek İslâm'ı kabul eder.

Şu husus bilhassa kayda değerdir ki, tarihî ve dinî kaynaklarda Resûlullah'ın bir Arap hükümdarıyla bu mahiyette bir karşılaşması zikredilmemektedir. Bu durum, müellifin edebî kurgu

vasıtasıyla anlatımın tesirini artırmayı hedeflediğini göstermektedir. Böylece İslâm'ın yayılışı ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hak peygamber ve Allah'ın Habibi olduğu fikri kuvvetle vurgulanmıştır.

2. Sahabeler Hakkındaki Bölümler

2.1. Hazret-i Ali karramallâhu vecchêhû'nun hikâyetlerinin beyanındadır

Durrü'l-Mecâlis-i Türkî adlı eserin on birinci bâbı, sahabe-i kiramdan Ali (r.a.) hazretlerine dair hikâyede tahsis olunmuştur. Bâbda Hazret-i Ali (r.a.) ile zevce-i muhteremeleri Fâtıma (r.a.) hakkında beyan vârid olmuştur. Hikâyette Hazret-i Ali (r.a.), "Emîrü'l-mü'minîn", "Şîr-i Hudâ" ve "Dâmâd-ı Mustafa" unvanlarıyla tavsif olunmuş; Hazret-i Fâtıma-i Zehra (r.a.) ise "hatun-ı kıyamet" şeklinde zikrolunmuştur. Rivayete göre bir gün Hazret-i Ali (r.a.), Hazret-i Fâtıma'ya Süleyman (a.s.) ve Cenâb-ı Hakk tarafından kendisine ihsan olunan nihayetsiz servet hakkında beyan ederler. Öyle ki, bu servetin misli başka hiçbir kimseye verilmemiştir. Bu hikâyeti Emîrü'l-mü'minîn Ali karramallâhu vecchêhû'dan zevce-i kıyamet Fâtıma-i Zehrâ (r.a.) işitip mübarek hatırlarına geçirirler ki:

"Hazret-i Ali'nin dünyalıktan hiçbir nesnesi yoktur; aceb bu sözü bir nevi şikeste-dillik ile mi buyurdular?" diye sabr ederler (Saif Zafar Buhârî, 1329/1910, s. 45).

Bir gün Hazret-i Fâtıma-i Zehrâ, Muhammad (s.a.v.)'in ravzalarını ziyarete varırlar. Pederlerinden sonra bu âlemin kendilerine karanlık göründüğünü beyan ile ağlayıp niyaz ederler. Nâgâh kendilerine uyku galebe edip Resûlullâh'ın cemâl-i şeriflerini rüyalarında görürler. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) buyururlar ki:

"Ey çiğir-güşê-i peder, biz sana muntazırız. Bana ferman olundu ki bugün Fâtıma-i Zehra ile iftar edersiniz. Sofra-i kerem başında ben ve annen seni bekleriz." (Saif Zafar Buhârî, 1329/1910, s. 46).

Derhâl Hazret-i Fâtıma uyku hâlimden uyanıp hanelerine avdet ederler. Hasan ve Husayn ibn Ali hazretlerini önlerine oturturlar. Onların yüzlerine nazar edip hem ağlar hem tebessüm ederlerdi. Bu hâli gören Hazret-i Ali (r.a.) taaccüb ile: "Yâ Fâtıma-i Zehrâ, giryânlığın ile tebessümünün sebebi nedir?" buyururlar. Hazret-i Fâtıma cevaben diyolar ki:

"Yâ Ali, bana sefer-i âhiret hazır olmuştur. İmâm Hasan ile İmâm Hüseyin anasız kalurlar deyü onları görüp ağladım. Ve yine bu fâni âlemin ezalarından kurtulup Mabudu bihakkın dergâhına, peder ve validemin didarına varacağım deyü gülerim."

Bundan sonra daha birkaç kelâm irat edip kelime-i şehadeti zikir ile ruh-u şeriflerini Hakk'a teslim ederler. Hikâyette beyan olunduğuna göre, cem'î halk ağlamış, güya kıyamet kopmuş gibi bir matem zuhur etmiştir. Zira Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den geriye bir yadigâr olarak Hazret-i Fâtıma kalmış idi. Bu bâbda helâl rızık, sabr, komşuluk hukuku ve başkasının hakkını gözetmek gibi mesâile hususi surette vurgu yapılmıştır. Bilhassa aşağıdaki parça ile, kul hakkının edası ve emanetin sahibine iadesi meselesi kuvvetle işlenmiştir:

Hazret-i Fâtıma defnolunduktan sonra Emîrü'l-mü'minîn Ali karramallâhu vecchêhû hanelerine avdet ederler. O gece rüyalarında Hazret-i Fâtıma'yı görürler ki, behişt kapısında dâhile giremeyip muattal dururlar. Sorup derler: "Yâ Fâtıma, ne için behişt kapısında durursun?" Hazret-i Fâtıma cevaben buyururlar: "Rıdvân-ı behişt der ki: 'Komşunun emanetini vermedikçe ferman olundu ki seni cennete koymayalım.' Bu sebeple içeri giremeyip muattal kaldım." Hazret-i Ali sorarlar: "Ne emanet almış idin?" Hazret-i Fâtıma buyururlar: "Komşumdan bir iğne emanet almış idim. Libasımı dikip filân duvara saplayıp koymuş idim; hatırımdan feramüş olmuş. Onu bulup sahibine ver." Bunun üzerine Hazret-i Ali uyanıp o iğneyi bulur ve sahibine teslim ederler. Ertesi gece yine rüya görürler ki, Hazret-i Fâtıma behiştin yukarısında âlî bir taht üzerinde oturmuşlardır. Huriler saf saf dizilmiş, her birinin elinde nurdan tabaklarda envâ'-ı nimetler olup huzurlarında dururlar (Saif Zafar Buhârî, 1329/1910, s. 48).

Bu rivayetten anlaşıldığı üzere, emanetin iadesi herkes için vaciptir; hatta en yüce peygamberin kerimesi olan Hazret-i Fâtıma için dahi bu hüküm caridir. Müellifin böyle bir kıssayı esere derç etmesi hem didaktik hem de itikadî bakımdan mühimdir. Bir taraftan İslâm'ın adâlet ve hak merkezli nizamını,

diğer taraftan Hakk'ın nazarında kulların hukuk karşısında müsavi bulunduğunu göstermektedir. Hikâyetin hitamında Hazret-i Ali'ye ihsan olunan dereceye işaret edilir. Rivayette şöyle buyrulur:

"Yâ Ali, Fâtîma'nın huzurunda Süleymân aleyhisselâmın damadına verilen tâcdan hikâyet etmiş idin. Şimdi kendine bak ki, sana nasıl bir tâc verdim: Muhammed'in sancağı sana tâc oldu. Kullarım o tâca cevher olur. İzzet, hürmet, şefaât ve ümmetin ziyneti seninle kaimdir; pederin nazarında Hak katında böyle olur." (Saif Zafar Buhârî, 1329/1910, s. 51)

Müellif bu menkıbeyi hayır dua ile nihâyete erdirir ve on birinci bâb bu suretle tamam olmaktadır. Bu kıssa, İslâm ahlâkının en çetin tarafını gösterir: küçük görünen bir iğne, kıyamet terazisinde ağır gelmektedir.

3. Sufi-Şeyhler Hakkındaki Bölümler

3.1. İbrahim Edhem'in Tasavvufi Şahsiyeti

Eserde peygamber kıssalarının yanı sıra tasavvuf şeyhlerine dair menkıbeler de yer alır. Şeyhler iki tarzda takdim edilmiştir:

Birincisi, doğrudan doğruya bir şeyhin hayatına tahsis edilmiş müstakil kıssalar;

İkincisi ise peygamber kıssaları arasında yer alan kısa menkıbelerdir.

Müstakil şeyh kıssalarının sayısı yedidir: İbrâhim Edhem, Hasan-ı Basrî, Abdullah b. Mübarek, Hâce Rabî' Hisâmeddîn, Hâce Süfyân-ı Sevrî, Hâce Hasan Nûrî ve Şeyh Barsîsâ. Âdem (a.s.) kıssasında ise Şeyh Bâyezîd-i Bistâmî'nin Allah katında en makbul sıfatın ne olduğunu idrak edişiyile ilgili menkıbe zikredilir ki bu husus yukarıda tafsilatlı olarak ele alınmıştır.

Belirli bir şeyhin faaliyetine tahsis edilmiş müstakil kıssaların tahlili bağlamında, Sultan İbrahim Edhem ile ilgili rivayet on sekizinci babda "Sultan İbrahim Edhem Hikâyetleri Beyanındadır" başlığı altında yer almaktadır. Müellif, söz konusu hikâyeyi İbrahim Edhem'in saltanat makamını terk ederek dervişlik yolunu ihtiyar etmesine dair hadiselerle başlatır:

"Demişlerdir ki, İbrahim Edhem rahmetullahi aleyh padişahlığı terk edip eski libaslarını giyerek Huda'yı Teâlâ'nın zikrine meşgul olmuş, taht ve bahtından vazgeçip bir gece 'Hû' diyerek biyâbân tarafına çıkıp gitmiştir."

İbrahim Edhem'in ahiret ve itikat yolundaki kararlılığı sebebiyle saltanatından vazgeçmesi, tasavvuf kaynaklarında özellikle vurgulanmıştır. Nitekim ismine muhtelif tezkirelerde de rastlanmaktadır. Meselâ Feridüddin Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliya* adlı eserinde şu ifadeler yer alır: "İbrahim dünyayı terk etti, aba giydi ve Allah'a yöneldi; dünya hırkasını çıkarıp ahiret hırkasını giydi" (Attâr, 2023, s. 112). Aynı husus Ali Şir Nevai'nin *Nesayimü'l-Muhabbet* adlı tezkiresinde de vurgulanmıştır: "...mülkü terk edip bu taifenin tarikini ihtiyar kıldı" (Nevâî, 2001, s. 32).

Durrü'l-Mecâlis'in Türkçe tercümesinde ise İbrahim Edhem'in saltanatı terk ettikten sonra Hârûn er-Reşîd'in şehrine gelmesi ve hükümdarla arasındaki sual-cevaplar tafsilâtı biçimde anlatılmıştır. Bu rivayetler ne Attâr'ın eserinde, ne de Nevâî'nin tezkiresinde bu şekilde yer almaktadır. Anılan hikâyede özellikle şeyhin Allah yolunu ihtiyar ettiği ve bu yolda itikadında sabit kaldığı, bilhassa kimseden hiçbir şey talep etmediği vurgulanır:

"Ey Hârûn er-Reşîd, ben senden hiçbir şey talep etmem; Allah azze ve celle'nin hazinesinden dahi bana ait bir şey yoktur ki, ancak O'ndan O'nu talep ederim."

Sohbetin nihayetinde İbrahim Edhem kimliğini açıklar. Müellif burada da saltanatını gönüllü olarak terk edip dervişlik yolunu seçen bu büyük saadet sahibinin himmet ve itikadının yüceliğine dikkat çeker:

"Ben Belh şehrinin padişahı idim; Allah Teâlâ'nın talebinde bütün mülk-ü malımı, tahtımı u saltanatımı berbad edip garibliği ihtiyar ettim."

Hazret-i İbrahim Edhem Yemen'e varmadan evvel şöhreti bütün Yemen ahalisine ulaşır. Halk,

mal-dünyayı terk ederek Allah dervişi olan şeyhi karşılamaya çıkar; fakat şeyh bu hâlin kendisinde şöhret ve kibre sebep olabileceğini düşünerek kervandan ayrılır ve yalnız yol alır. Halk onunla karşılaştığında kendisini tanımaz ve İbrahim Edhem'i sorar. O ise tevazu göstererek söz konusu şeyhin kendisiyle meşgul bir serseri olduğunu söyleyip kalabalığı geri çevirmek ister. Bunun üzerine halk, büyük bir şeyh hakkında uygunsuz söz söylediği gerekçesiyle onu döver; şeyh bayılır, ayıldığında ise yoluna devam eder. Bu bölümde de şeyhin tevazuu ve gayesinin yalnız Hakk'ın rızasına erişmek olduğu vurgulanmaktadır.

Kıssanın sonunda, şeyhin Belh'ten ayrılışından itibaren geçen otuz yıllık sürece değinilir. Şeyh, ömrünün sonuna kadar nefsinin dizginlemek ve onu arzularına bırakmamak için mücadeleye etmiştir. Zira tasavvuf geleneğinde şeyhler, tarikata intisap ettikleri günden itibaren hayatlarının sonuna kadar nefis mücadelesini sürdürmüş, riyazet ve takva yolunu sıkı biçimde tutmuşlardır. Rivayete göre İbrahim Edhem, incir ve hurma satan bir dükkânın önünden geçerken gönlü bu meyveleri ister; fakat parası yoktur. Mestlerini vererek almak ister, dükkâncı kabul etmez. Sonra başkalarının tavsiyesiyle dükkâncı meyveleri arkasından gönderir; fakat bu kez şeyh kabul etmez. Müellif kıssayı yüksek bir hitabet üslubuyla tamamlar:

"Ey Perverdigârım, benim incirim ve hurmam Sen'in zikrindir."

"Ey Perverdigârım, benim bağ bostanım Sen'in yâdındır."

"Ey Hâlik-ı zemin-u âsüman, benim ehl-ü iyalim ve evlâdım Sen'in zikr-ü tesbih-u hamdindir."

"Ben Sen'in köyünün garibiyim; bu garib Sen'in dergâhına yüz tutup geldi. Sen kullarına şefkatli, lütfkârsın; bu benden kendini Sana teslim etti."

Müellif, her cümleyi "Ey Perverdigârım" hitabıyla başlatarak nida sanatından istifade etmiş; ayrıca (incir-hurma-bağ u bostan), (ehl ü iyal-evlad), (zikr-tesbih-hamd) gibi tenasüp gruplarıyla nesir poetikasını kuvvetlendirmiştir. Böylece kıssa yükselen bir retorik tonla nihayete erdirilmiştir. İbrahim Edhem'e dair bu kıssa esere tesadüfen dâhil edilmemiştir. Onun hayatı, insanlar için bir ibret mektebi olarak telakki edilmiştir. Servet biriktirmeye meyleden insan tipinin tarih boyunca varlığına karşılık, onun Allah yolunda taç ve tahtı terk ederek dervişliği seçmesi nadir görülen bir hâdise olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple klasik Özbek edebiyatında şeyhin adı ve hayatı birçok lirik ve epik eserde telmih unsuru olarak kullanılmıştır.

4. Kıssa ve Hikâyelerden Oluşan Bölümler

Eserde peygamberler, sahabeler ve kibar-ı meşâyıha dair rivayetlerle birlikte on adet didaktik mahiyette hikâyet dahi derç olunmuştur. Cümleden olarak sekizinci bab, "Ana ve babaya ihsan etmek ve yumuşak söz söyleyip hoşnut kılmanın faziletinin beyanındadır" namıyla tesmiye kılınmıştır. Mezkûr hikâyette, ebeveyne karşı muamele, onların katındaki dereceleri, evlâdın ana-babaya hizmeti ve rızalarını tahsil etmesiyle alâkalı meseleler tafsîlen ele alınmıştır. Müellif, beyan ettiği hususları Kur'an-ı Kerîm ayetleri ve Ehâdis-i Şerife'den iktibaslar ile istidlâl ederek temellendirmiştir. Nitekim şöyle nakledilmektedir:

"Demişler ki, Hak Subhânehu ve Teâlâ, kemâl-i istiğna ve bî-niyâzlık üzere buyurur: Ey bendem, eğer Bana kulluk edesiz ve azabımdan halâs olasız dersiniz, ata ile ananın hakkına ihsan eyleyiniz. Hargiz incitmeyiniz; tâ ki behişt-i anbere nail olasız. Zira ata ve ananın rızâsı Benim rızamdır, buyurdu." Ve Hadis-i şerifte dahi şöyle vârid olmuştur: *عاق الوالدين وعاق الاستاذ لا يدخل الجنة الا بالتوبة*.

"Yani evlat olup peder ü madere ve üstadına ak olan kimse cennete girmez; meğerki uzr u tevbe ile affa mazhar ola, demişlerdir. Ve dahi Huda'yı Teâlâ buyurur ki: Ata ile ananın emrini muhkem tutunuz ve haklarını eda ediniz; zira sizin vücuda gelmenize sebep ata ile anadır. Eğer ata ile anayı incitirseniz, can vermeniz dahi müşkül ve şedîd olur, buyurmuştur" (Saif Zafar Buhârî, 1329/1910, s. 40).

Hikâyette rivayet olunduğuna göre, bir kimse anasının yüzüne bakıp gazap ile ağır sözler söyler imiş. Nâgâh eceli erişip vefat etti ve defnolundu. Defin esnasında kabirden merkep sesi gibi bir sadâ zuhur etti. Kabir başında duranlar hayret eylediler. Malûm oldu ki, hayatında anasına eza edermiş. Yani bu kabil kimselerin hâli şöyledir ki merkep gibi anırarak azap çekerler. Hikâyet içinde daha nice küçük ibret-nümâ kıssacıklar dahi zikrolunmuştur. Cümleden olarak, sarhoşluk hâlinde

anasına el kaldırıp gözlerini kör eden evlâdın kıssası ve anasının rızasını almamış kimsenin kabirdeki ahvâline dair rivayetler bunlardandır. Bu hikâyetin tesir derecesini teşbîh, tavsîf ve isti'âre gibi bedî'î sanatlar tezyin etmiş; Kur'an-ı Kerîm ve Hadis-i Şerif'ten getirilen iktibaslar ise mananın kuvvet ve heybetini artırmıştır, denilebilir.

Sonuç

Saif Zafar Buhari'nin *Durrü'l-Mecâlis* adlı eseri peygamberler tarihine tahsis edilmiştir. Kur'an-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerin hayatına dair hadiseler edebî bir üslupla yorumlanmıştır. Peygamberler tarihine dair eserlerin kaleme alınması, Arap olmayan toplumların Arapça nazil olan Kur'an-ı Kerîm'i öğrenmelerine ve mahiyetini daha iyi kavramalarına mühim katkı sağlamıştır. Bu sebeple bu mahiyette eserler telif edilmiştir.

Eser aslında Farsça olarak kaleme alınmış; Eşhân-ı Sultân Seyyid Hoca İbn Mahmûd Hoca Eşhân-ı Taşkandî tarafından Türkçeye tercüme edilerek 1910 yılında Gulâmî matbaasında basılmıştır. Mütercim tercüme tarihini açıkça belirtmemiştir. Farsçadan Türkçeye çevrildiği için eser *Durrü'l-Mecâlis-i Türkî* adıyla anılmıştır.

Eserde Kur'an-ı Kerîm'de isimleri zikredilen peygamberler, sahabeler ve sûfî şeyhler hakkında kıssalar yer almakta; ayrıca ibretamiz didaktik hikâyelere de yer verilmektedir. Müellif, anlatımda özgünlük sağlamak ve eserin terbiyevî yönünü güçlendirmek amacıyla bu hikâyeleri esere dâhil etmiş olmalıdır. Eserin temel kaynakları Kur'an-ı Kerîm ve Hadis-i Şerif'tir. Bununla birlikte müellif, her kıssada edebî kurgu unsurlarından istifade ederek anlatımın tesir gücünü artırmayı başarmıştır. Böylece *Durrü'l-Mecâlis-i Türkî*, hem peygamber kıssaları geleneğine bağlı kalmış hem de edebî kurgu ve tasavvufî derinlikle kendine mahsus bir hüviyet kazanmıştır.

Metin hem tasavvufî telakkiyi hem de metin geleneğinin aktarım biçimini göstermesi bakımından dikkat çekicidir; burada artık sadece bir kıssa değil, bir zihniyet tarihinin izleriyle karşı karşıyayız. Bütün bu tertip göstermektedir ki müellif, eseri yalnızca rivayet mecmuası olarak değil; akidevi, ahlâkî ve tasavvufî esasları bir arada sunan didaktik bir metin olarak inşa etmiştir.

Kaynaklar / References

- Amonova, Z., & Boqiyev, A. (2024). "Saif Zafari Buxoriyning "Durrul majolis" asarida Odam (a.s.) talqini". *Oltin bitiklar*, 2, 28–41.
- Attor, F. (2013). *Tazkiratul avliyo*.
- Komilov, N. (1996). *Tasavvuf (1-kitob)*.
- Navoiy, A. (2001). *Mukammal asarlar to'plami (20 jildlik, 17-jild: Nasoyim-ul muhabbat)*.
- Qur'oni Karim*. (2011). (Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf tarjiması).
- Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri*. (2004). (Tarjima va tafsir muallifi Abdulaziz Mansur).
- Saif Zafar Buxoriy. (1329/1910). *Durrul majolisi turkiy*. Buxoro toshbosmasi.
- Saif Zafar Navbahoriy. (1992). *Durrul majolis*. Meros.
- Saif Zafar Buhoroy. (1992). *Durr-ul-Macolis* (Tarihya R. Kurbonnisi). [Сайф Зафари Бухорой. (1992). *Дурр-ул-мақолис* (Таҳияи Р. Қурбониён)].